

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу Голіченка Олександра Анатолійовича «Синтез, будова та властивості кластерних сполук ренію(III) з біологічною активністю», поданої до захисту на здобуття наукового ступеня доктора хімічних наук за спеціальністю 02.00.01 – неорганічна хімія

Актуальність теми дисертаційної роботи та її зв'язок із державними і галузевими програмами, пріоритетними напрямками розвитку науки та техніки. Як відомо, до числа пріоритетних завдань сучасної неорганічної хімії відноситься створення нових матеріалів з корисним комплексом властивостей, а також пошук можливих «інструментів» для спрямованої і оптимальної зміни цих властивостей. Тематика досліджень, яка розвивається школою професора А.В. Штеменка на кафедрі неорганічної хімії Українського державного хіміко-технологічного університету, орієнтована на пошук нових біологічно-активних матеріалів на основі комплексів диренію(III) як потенційних лікарських засобів з широким спектром біологічної дії і низькою токсичністю. У числі відомих похідних Re_2^{6+} важлива роль належить галогенокарбоксилатам диренію(III) – численному класу комплексів різних структурних типів, які представляють інтерес як зручні моделі для виявлення впливу лігандного оточення кластеру диренію(III) на фізико-хімічні і біологічні властивості відповідних комплексів. Слід зазначити, що на момент планування дисертаційної роботи Голіченка О.А. інформація, що відноситься до так званих безавтоклавних методів синтезу вихідних речовин, які містять фрагмент Re_2^{6+} , та галогенокарбоксилатів диренію(III) усіх структурних типів, взаємоперетворень цих комплексів, ймовірних механізмів їх взаємодії з біологічними макромолекулами (білки, ДНК) і структурно близькими протеїногенними амінокислотами практично була відсутня. Тому тема дисертації Голіченка О.А., яка присвячена вирішенню зазначених проблем, включаючи експериментальну оцінку антиоксидантної і протипухлинної активності комплексів диренію(III), є, безумовно, актуальною.

Дисертаційна робота Голіченка О.А. є фрагментом наукових досліджень кафедри неорганічної хімії Українського державного хіміко-технологічного університету у рамках держбюджетних НДР «Кластерні та супрамолекулярні сполуки перехідних елементів як біологічно активні речовини та матеріали для нової техніки» (№ ДР 0108U001161, 2008-2010 рр.), «Кластерні сполуки та наноструктурні системи на основі перехідних елементів IV-VII груп для нових біоактивних та функціональних матеріалів» (№ ДР 0111U000111, 2011-2013 рр.), «Координаційні сполуки Re(I, III) та Zr(IV) як основа для синтезу нових біологічно активних речовин та функціональних матеріалів» (№ ДР 0114U002488, 2014-2016 рр.), «Цілеспрямований синтез сполук ренію в низьких

ступенях окиснення та їх наночасток з біологічною активністю» (№ ДР 0117U001159, 2017-2019 рр.). Дисертант був співвиконавцем вказаних НДР.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наведені в дисертаційній роботі основні наукові положення ґрунтуються на літературних даних і на власних експериментальних та теоретичних дослідженнях автора. Достовірність і обґрунтованість наукових положень і висновків дисертації були забезпечені сукупністю результатів ряду незалежних фізико-хімічних методів дослідження (елементний аналіз, ІЧ-, ЯМР ^1H -, електронна спектроскопія (ЕСП), ЕПР, мас-спектрометрія, кондуктометрія, термогравіметричний аналіз, ТШХ, метод «зупиненого» струменя) та несуперечливою інтерпретацією отриманих результатів в рамках відомих концепцій, широкою попередньою апробацією результатів досліджень на конференціях різного рівня.

Таким чином, достовірність представлених результатів не викликає сумнівів.

Наукова новизна дисертаційних досліджень. Наукова новизна результатів роботи не викликає сумнівів. Серед оригінальних і принципово важливих результатів досліджень Голіченка О.А. відзначимо наступні:

- розробка безавтоклавного методу синтезу комплексів диренію(III), якій призводить до отримання цільових продуктів в м'яких умовах з високим виходом;
- розробка методів синтезу комплексів диренію(III) з протеїногенними амінокислотами і деякими іншими біологічно активними лігандами «природного» походження;
- встановлення можливості взаємоперетворень комплексів диренію(III) всіх можливих структурних типів;
- теоретична оцінка відносної стійкості *цис*-, *транс*-ізомерів комплексу $[\text{Re}_2(\text{HCOO})_2\text{Cl}_4]$, результати якої узгоджуються з даними мас-спектральних експериментів;
- експериментальна демонстрація можливості використання комплексів диренію(III) як агентів з антирадикальною активністю, формулювання ймовірного маршруту реакції кластера Re_2^{6+} з вільними радикалами;
- виявлення взаємозв'язку протипухлинної і антиоксидантної активності комплексів диренію(III) з будовою комплексів та природою лігандного оточення;
- встановлення ймовірної схеми взаємодії галогенокарбоксилатів диренію(III) з альбуміном, яка передбачає утворення адуктів білок – комплекс Re_2^{6+} зі збереженням почверного зв'язку $\text{Re}-\text{Re}$ і заміщенням аксіальних лігандів та екваторіальних хлоридних лігандів, та кількісна

оцінка ефективності такої взаємодії в рамках розрахунків констант зв'язування для 20 комплексів;

- встановлення ймовірної схеми взаємодії галогенокарбоксилатів диренію(III) з ДНК тимусу теляти та кількісна оцінка ефективності такої взаємодії в рамках розрахунків констант зв'язування для 9 комплексів.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

Теоретичне значення одержаних автором результатів полягає у встановленні деяких загальних можливих схем взаємодії комплексів диренію(III) з білковими макромолекулами, що є першими кроками на шляху розуміння молекулярних механізмів дії сполук диренію(III) як потенційних лікарських засобів з протипухлинної активністю. Практичне значення мають розроблені шляхи синтезу галогенокарбоксилатів диренію(III) усіх можливих структурних типів, які можуть бути використані для отримання комплексів з іншими типами лігандів, а також встановленні приклади впливу будови комплексів на їх біологічну активність, що дозволяє вести спрямований пошук потенційних фармакологічних агентів на основі комплексів диренію(III) з максимальною активністю. Практичне значення мають отриманні данні РСА для ряду комплексів диренію(III), які поповнили Кембриджський банк структурних даних.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових фахових виданнях. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 40 статей в національних і міжнародних фахових журналах, в тому числі в авторитетних виданнях "Dalton Transactions" і "Journal of Inorganic Biochemistry", які мають достатньо високий імпаکت-фактор (4.052, 3.224 відповідно), та 28 тез доповідей наукових конференцій національного і міжнародного рівня. Зазначені публікації автора в періодичних виданнях з достатньою повнотою відображають зміст роботи.

Зауваження щодо змісту і оформлення дисертації та автореферату, завершеності дисертації в цілому. Дисертаційна робота побудована традиційно і складається із вступу, огляду літератури, п'яти розділів експериментальної частини, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний об'єм дисертаційної роботи складає 393 сторінки і включає 168 рисунків та 40 таблиць.

Розділ 1 «Літературний огляд» включає аналіз літературних джерел щодо проблем хімії комплексів з мультиплетними зв'язками метал-метал, в тому числі комплексів з почверним зв'язком метал-метал (Re-Re, Tc-Tc, Mo-Mo, Cr-Cr), а також з порядком зв'язку, якій дорівнює п'яти (Cr-Cr, Mo-Mo); питань синтезу та будови солей $[\text{Re}_2\text{Cl}_8]^{2-}$ і галогенокарбоксилатів диренію(III), комплексів d-металів з амінокислотами; характеристик електронних спектрів поглинання галогенокарбоксилатів диренію(III); протипухлинної активності

комплексів d-металів (комплексі Pt, Rh, Ru, Re); будови, властивостей та способів одержання вільних радикалів, значення вільнорадикальних процесів для живих організмів, а також кластерних сполук d-металів, які містять зв'язки метал-метал із кратністю 3,5 та 4. Автор констатує актуальність розробки методів синтезу галогенокарбоксилатів диренію(III) в м'яких умовах, вивчення взаємоперетворень та встановлення зв'язків будова – біологічна активність для синтезованих комплексів в контексті пошуку потенційних протипухлинних агентів на основі комплексів диренію(III).

Розділ 2 «Матеріали і методи досліджень» містить відомості про вихідні сполуки і реагенти, розчинники, опис методик аналізу та дослідження синтезованих сполук, приладів для фізико-хімічних методів аналізу.

Розділ 3 «Синтез, будова та властивості координаційних сполук ренію(III)» присвячений результатам синтезу і фізико-хімічної ідентифікації комплексів диренію(III) з галогенідними та карбоксилатними лігандами різних структурних типів, протеїногенними амінокислотами та іншими «природними» лігандами. Представлені розроблені автором процедури безавтоклавного синтезу комплексів диренію(III), дані РСА для комплексів з різними наборами лігандів, результати теоретичної оцінки відносної стійкості *цис*-, *транс*-ізомерів комплексу $[\text{Re}_2(\text{HCOO})_2\text{Cl}_4]$, дані досліджень термічних перетворень комплексів в твердій фазі і хімічних трансформацій комплексів у водних і неводних розчинах (реакції гідролізу та заміщення лігандів).

Розділ 4 «Гідроліз комплексних сполук ренію(III) та встановлення гідролітичних форм, які утворюються при взаємодії з водою» включає обговорення результатів досліджень поведінки *цис*-тетрахлориди- μ -карбоксилатів диренію(III) у водних розчинах в залежності від будови комплексу, температури та рН. Автором запропонована схема процесу гідролізу, якій супроводжується послідовною заміною хлоридних лігандів на ОН-групи з подальшим перетворенням сполук ренію(III) в сполуки ренію(IV).

Розділ 5 «Взаємодія комплексних сполук диренію(III) з вільними радикалами» відображає результати досліджень особливостей взаємодії деяких штучних вільних радикалів з галогенокарбоксилатами диренію(III). Показано, що комплекси диренію(III) є пастками вільних радикалів: комплекси Re_2^{6+} в цих процесах виконують роль каталітичних агентів багаторазової дії і можуть бути використані як лікарські засоби з антирадикальної активністю.

Розділ 6 «Залежність біологічної активності галогенокарбоксилатів диренію(III) від їх структури» містить результати оцінки антиканцерогенної і антиоксидантної активності *цис*-, *транс*-ізомерів тетрахлориди- μ -карбоксилатів диренію(III), причому найбільшу активність демонструють комплекси з біологічно активними лігандами (феруловою та індоліл-3-оцтовою кислотами). Дані спектральних тестів (ЕСП) вказують, що продуктами взаємодії комплексів

диренію(III) з альбуміном та ДНК є аддукти білок (ДНК) – комплекс диренію(III), для яких оцінені значення констант зв'язування.

За текстом дисертації і автореферату є такі зауваження:

1. На жаль, в роботі не використані можливості методу ІЧ-спектроскопії для ідентифікації коливань $\nu(\text{ReRe})$ (область $300 - 250 \text{ cm}^{-1}$) з метою встановлення очікуваної кореляції «довжина зв'язку ReRe – частота $\nu(\text{ReRe})$ » для структурно вивчених комплексів диренію(III).
2. Мабуть, фраза «Запропонований механізм антиоксидантної активності *цис*- і *транс*-тетрахлороди- μ -дикарбоксилатів диренію(III)...» (стор. 6) не цілком коректна: в роботі обговорюється можлива схема, але не механізм.
3. В тексті дисертації неодноразово (стор. 34, 71, 83, 84, 308, 337) згадується про відносно низьку токсичність координаційних сполук Ренію, проте не наводяться конкретні значення гострої токсичності LD_{50} хоча б для частини вивчених комплексів диренію(III).
4. Не цілком зрозуміло, як матеріали розділу 3.5 (катион-радикальні солі аніону $[\text{Re}_2\text{Cl}_8]^{2-}$) пов'язані із загальною концепцією роботи.
5. Як видається, автором переоцінений вплив кисню повітря на процес гідролізу *цис*-тетрахлороди- μ -карбоксилатів диренію(III) (розділ 4), зокрема, зовсім не очевидна необхідність участі кисню в процесі дегідратації гідроксокомплексу з утворенням зв'язків Re-O-Re (схема на стор. 216).
6. У роботі виявлено надзвичайно високу антиканцерогенну активність комплексів з феруловою та індоліл-3-оцтовою кислотами складу *цис*- $[\text{Re}_2(\text{FerCOO})_2\text{Cl}_4 \cdot 2\text{CH}_3\text{CN}]$ і *цис*- $[\text{Re}_2((\text{C}_8\text{H}_6\text{N})\text{CH}_2\text{COO})_2\text{Cl}_4]$ (99 %); також відомо, що ці ліганди самі проявляють біологічну дію (зокрема, ферулова кислота – протипухлинну, антиоксидантну дію). У зв'язку з цим було б логічно порівняти в експерименті активність комплексів диренію(III) і відповідних лігандів, однак такі дані в роботі відсутні.
7. В текстах дисертації і автореферату автор в багатьох випадках не використовує в запису формул комплексів (комплексних іонів) загальноприйнятих квадратних дужок.
8. Текст дисертації практично не містить невдалі вирази, відзначено одне: «прямий рентгеноструктурний аналіз» (стор. 59, 63, 133).

Слід зазначити, що зроблені зауваження радше мають характер побажань, можуть бути предметом дискусії і принципово не впливають на загальну безумовно позитивну оцінку роботи Голіченка О.А. Представлена дисертація в цілому – закінчене дослідження, всі результати якого мають суттєві елементи наукової новизни. Зокрема, оригінальність запропонованих автором технічних рішень щодо способів одержання комплексів диренію(III) та їх застосування як агентів з антипроліферативною, імунотропною, антиоксидантною,

нефропротекторною активністю підтверджена п'ятьма патентами України на винахід. Успіх біологічного напрямку досліджень став результатом ефективної співпраці хіміків-синтетиків з групою біохіміків під керівництвом д. б. н., професора Штеменко Н.І. з Дніпровського національного університету ім. О. Гончара. Поставлені автором мета та задачі дослідження виконані у повній мірі. Автореферат дисертації як за структурою, так і за змістом відповідає основним положенням дисертації.

Рекомендації щодо використання результатів дисертаційного дослідження в практиці. Методи синтезу та взаємоперетворень комплексів диренію(III) можуть бути використані в подальших дослідженнях наукових груп, які працюють в галузі координаційної та медичної хімії комплексів Re_2^{6+} . Комплекси *цис*- $[\text{Re}_2(\text{FerCOO})_2\text{Cl}_4 \cdot 2\text{CH}_3\text{CN}]$ і *цис*- $[\text{Re}_2((\text{C}_8\text{H}_6\text{N})\text{CH}_2\text{COO})_2\text{Cl}_4]$ є перспективними кандидатами для використання в лікарських засобах з протипухлинною активністю і цікаві як об'єкти подальших більш детальних фармакологічних досліджень. Встановлені взаємозв'язки «будова – біологічна активність комплексів» є корисною основою для спрямованого пошуку нових найбільш біоактивних похідних диренію(III).

Висновок про відповідність дисертації вимогам положення. Таким чином, дисертаційна робота Голіченка О.А. є закінченим дослідженням з суттєвими елементами наукової новизни, практичним значенням одержаних результатів і добре обґрунтованими висновками. З урахуванням цього вважаю, що дисертація Голіченка О.А. відповідає усім вимогам, що висуваються до докторських дисертацій згідно з п. 10 «Порядку присудження наукових ступенів», а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора хімічних наук за спеціальністю 02.00.01 – неорганічна хімія.

Офіційний опонент:

Завідувач кафедри фармацевтичної хімії
Одеського національного медичного університету,
доктор хімічних наук, професор

